

nepochybně právě pro množství středověkých tradic podnět jen k častému lidovému přepracovávání a rozšiřování v pozdějších dobách.

Při posuzování tak rozmanité a dosud málo prozkoumané produkce, jakou představuje česká nauková literatura o přírodě v husitském období, je však nutno mít na zřeteli, že názory na přírodní dění byly v té době ještě rozhodujícím způsobem určovány náboženskou představou o světě a že tedy i nevelké skutečně vědecké poznatky o dílčích přírodních jevech byly důležitými příspěvky k jejímu překonání. Vedle toho znamenala česká zpracování dobových znalostí a představ významný přínos k vytvoření české odborné terminologie, nezbytné pro další vývoj odborného písemnictví v národním jazyce.

Přinášíme ukázky z celého rozsahu rozmanité naukové produkce v takovém sledu, aby z něho byl patrný vývoj od staršího, pověrami zatíženého naukového tápání až k spisům vysoké vědecké úrovně, psaným s maximální akribií tehdejší doby – vývoj, který se ovšem vzhledem k prolínání rozmanitých tendencí jen výjimečně kryje s chronologií vzniku památek.

LUCIDÁŘ

Lucidáře (Lucidarius, Elucidarium) byly populární encyklopedické svody středověké vzdělanosti. Vznikaly od 12. století buď jako dogmatické rukověti pro teology (např. latinské Elucidarium Honorii Autunského z počátku 12. století), nebo jako souhrnné náboženské a vědecké výklady pro laiky, zvláště pro školy (německý Lucidarius z konce 12. století). Obsahovaly populární výklad různých otázek z oblasti teologie, filosofie, kosmologie, lékařství, přírodních věd aj.

Český Lucidář vznikl asi v první polovině 15. století výběrem některých otázek z obsáhlejší skladby, v níž se pojednává o širokém okruhu témat z různých naukových oblastí; český Lucidář představuje proto podobný typ vzdělávací příručky pro laiky jako uvedený německý Lucidarius z 12. století. Památka byla česky zpracována patrně z němčiny v souvislosti s rozvojem česky psané naukové prózy v husitské době. Zprostředkovávala laickým čtenářům ve formě rozhovoru mezi učitelem a žákem, „mistrem“ a „mladším“, základní poučení o víře v boha, o stvoření, o ráji, o tvárnosti světa, o přírodních úkazech, o astronomii, o vzniku lidského života, o významu náboženských obřadů a o konci světa. Celkem obsahuje český Lucidář kolem sta otázek a odpovědí. Nepronikly do něho výsledky soudobých pokrokových vědeckých prací, jeho obsah je ještě zcela středověký a na první pohled působí Lucidář v kontextu souvěké naukové prózy jako anachronismus, tím spíš, že i z hlediska středověké vědy jeho obsah je namnoze zmatený. Význam Lucidáře je však v tom, že probouzel zájem o výklad různých otázek zejména z přírodovědné oblasti.

Širokou oblibu českého Lucidáře dokládá i to, že byl v roce 1498 vytištěn mezi českými prvotisky a jako knížka lidového čtení byl potom s různými úpravami tradován až do 19. století.

Vybíráme ukázku popisující vesmír a osvětlující soudobé představy o souvislosti mezi uspořádáním vesmíru a lidským životem.

Mladší otázka: Odkud přichodí zima?

Mistr vece: Jako horkost přichodí od ohně, takež zima ot vody. A když

nám Slunce blíz, tehdy máme horko, a když daleko, tehdy máme zimu. Od těchto věcí dělí se léto na dvě, v léto a v zimu.

5 Mladší vece: Když jest léte tak nízko a zimě tak vysoko, kterak to přijde, že jest léte tak dlůh den a zimě krátek?

Mistr vece: Tento svět jest okružel jako vajce a my smy prostřed něho jako žlůtek u vajci. A kdyžto Slunce najníže běží, tehdy běží právě nad námi a tehdy Slunce vidimy najdéle, a proto jest léte dlůh den; a zimě běží Slunce najvýše na nebi a nám se zdá, by nám na bok běžalo, a tehdy skóro mine pod Zemí, a tehdy jest den krátek.

Mladší vece: Od čeho máme noc?

Mistr vece: Kdyžto Slunce jest nad Zemí, tehdy jest den, a kdyžto jest pod Zemí, tehdy jest noc.

15 Mladší vece: Kterak přijde, že Slunce na bok běží na nebi?

Mistr vece: Pověděl-liť jsem, žeť jest nebe okružlo jako vajce a na něm běží Slunce, a hvězdy běžie jinú cestú, a Slunce jinú; hvězdy běžie upříemo, na boky sobě, neb by běžely jednú cestú, překážely by sobě, až by se porušilo.

20 Mladší vece: Proč jest to buoh daleko stvořil?

Mistr vece: Jako daleko jest od Měsiece na Zemi, takež třikrát jest daleko od Slunce až do hvězd, a proto hvězdy mají najvyšší moc, neb jsú najbliž nebe.

Mladší vece: Pověz mi od planét!

25 Mistr vece: Kolikož máme dní v témdni, tolikež máme planét menších, mezi nimiž jest Měsiec a potom Slunce. Tě dvě nám slůžita najvíce. A jiných pět, ty běžie vysoko na nebi. Mezi nimi jest jedna, ta slóve Saturnus, ta běží tak vysoko na nebi, že běží třidceti let, než svůj běh dokoná. Druhá slóve Venus, a té my říekámy denice.

30 Mladší vece: Kterak muož jedna hvězda býti denice i zvíředlnice?

Mistr vece: Některé knihy pravie, že ta hvězda jedno léto běží před Sluncem a druhé po Slunci. Toho léta, kdyžto Venus před Sluncem běží, tehdy jest denice, a když po Slunci běží, tehdy slóve zvíředlnice. Pátá planéta jest Mars, ta jest k denici podobná, že jich ijeden nemóže rozeznati.

35 Některé knihy pravie, že ta jistá hvězda velmi vysoko běží. Na nebi ji vídámy zjitra před Sluncem a večer po Slunci. Šestá hvězda slóve Mercurius, ta běží sedm let, než svouj běh dokoná. O té hvězdě pravie nám mistři, že ta vládne múdrostí; kterak to přijde, potom poviem. Sedmá hvězda, ta slóve Juno, ta má svůj běh dvanácte let, ta běží po Saturnovi najvýše.

40 Mladší vece: Jsú veliké planéty?

Mistr vece: Hvězdáři pravie, že Měsiec jest tak velik jako vešken svět od moře až do moře. Slunce jest dvakrát tak veliko a každá planéta tolikrát jako Slunce.

Mladší vece: Proč se nám tak zdají malé hvězdy?

45 Mistr vece: Činí veliká výsost, neb by bylo Slunce tak vysoko jako hvězdy, zdálo by se nám takež jako hvězdy úzké.

O přirození planét a člověka

Mladší vece: Kterého jsú přirozenie planéty a hvězdy?

50 Mistr vece: Ze čtyř element. A znamenaj, že všecy duše přichodie od boha všemohúcieho na tento svět, a ten jest nade všemi hvězdami, a podlé které hvězdy která duše najbliže puojde doluov, z té přijme přirozenie.

Mladší vece: Kterak to přijde?

55 Mistr vece: Některé jsú hvězdy studeného přirozenie, některé mokrého, některé suchého, některé horkého. Takež každý člověk táhne na se přirozenie podlé hvězdy. Který člověk jest studený a suché náture, ten rád mlčí a jest nevěrný. A kteří jsú studeného a mokrého přirozenie, ti mluvie mnoho a lži rádi a odpoviedají rádi u proshbě. Kteří jsú horkého a suchého přirozenie, náhlí a udatní jsú a mievají rádi mnoho žen. A kteříž jsú horkého a mokrého přirozenie, ti jsú nejlepšího přirozenie, ti jsú rádi šcedří a věrní a jsú ustaviční u milosti a milí lidem. A proto nám pravie knihy pohanské, že Venus vládne múdrostí a milostí, neb jest horkého a mokrého přirozenie. A také praví písmo, že ta planéta, ješto slóve Mars, že ta vládne válkú, nebo jest suchého a horkého přirozenie, a protož najlěp slušie k hněvu a k válce.

Mladší vece: Pověz mi od Měsiece!

65 Mistr vece: Měsiec jest najmenší mezi planétami a běží najbliže u Země, a proto berú lidé rozom od Měsiece.

Mladší vece: Kak to přijde?

70 Mistr vece: Nebeské přirozenie jest tak silné, že přemuož zemské přirozenie, a takéť jsem povědal, že Měsiec jest tak veliký jako vešken svět a béře světlo ot Slunce; a proto nenie to divné, že se moře znamenává po Měsיעi, nebo jest stvořen ze čtyř element.

Mladší vece: Kak to přijde, že Měsיעe přibývá i ubývá?

75 Mistr vece: Kdyžto jsú stvořeny planéty, tehdy jest Měsיע jál mnoho vody a země, a proto nemá přirozenie světlosti, jedno což vezme od Slunce. A když daleko jest od Slunce, tehdy jest pln, a když jest bliz, tehdy jest mál, nebo jemu Slunce otjímá světlost; až opět odejde od Slunce, tehdy opět bude pln.

^{audm dny} ^{apostolus} ^{de} ^{uolente} ^{lucan}
^{de} ^{scilicet}
 a buda tele galedi dano dedia
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 fmae ay fman geny fopodim ili y
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 Eval lxi laban nnoige pass misdy
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 on pssog rad radom flunil pla geom
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 tal telefom v lavan velitose no die
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 Epil zam zubbotaq dny. go, gese
^{causa} ^{causa} ^{causa} ^{causa}
 Eoneq y poqate porjmano nabialy.
 fmae latin abecedario yndromare bofumo
 pbbato no se piffa p qd pbbato bofomica
 difordat malu pbbat et sic aqy at
 fmas ac tlectia tua p placuit ut ofimo
 volit latinu abfexu ad vltate pbbati
 bofomica aliqua. gte de pffu pppa r bap
 dram dcedatd vny p uide abcedat d pmo
 postu t bnd et deunt d aduifus pbbatuz
 dnotatu quo abcedario no gramy no bofom
 dcedat p ppoie bnd mo deputat lxi
 gbbatio latina no pfficit lxi p n graq
 iudicis r dcedatuz bnd q pbbatibuz
 pffiant put illis videt qui corp pbbati
 planala velle pnd p pbbatuz fny iudici
 que ma lxi q p qeoz raba q d fny

35. Vyobrazení Smrti v horažďovické knize městských práv

A vztet qvort Edielom piz stogiqu
v nemo qvort
Rameho letar stwie vnieme
Rgestar vnieme gen; vzy oby
qegi arpuosobie dielame pzy
tiele zyle a kosti qlovieqie vut
ma Am; wicz kto by prami ze
by dielame zwlastie bylo vnie
me rameho letar stwie / ponie
wad; to vnie e gt gedno jaet v
vniem. Etiamto nemagi bya ged
no naduss; omiegi vlegene avre
ne anepouss; tedne / ale dielame
zwlastie navigene wicz wist
nes porqare zuevrene a nevl
gene arpuouss; tedne wicz /
Atak dielame zwlastie nes tra
nownie / nemet vnieme rame
letar st; gen; gt gedno vnieme
z drene pod vniemim letar stym
nez porqaret doqne dielame tra
nownie z vnieme rame letar
stwie gen; gt gedno vnieme
prawe vafoto porqare zwlast
nie wicz od obeqne / nes qmat
by nebyl poznan obyqev diela
me stie wzum leg by dielame
zwlastie porqare lo od obeqnie

37. Názorné vyznačení, z kterých částí těla je vhodné použít žilou v obdobích podle znamení zvěrokruhu

Mladší vece: Co jest to červeného, ješto vídámy u Měsיעi?

80 Mistr vece: Pověděľ sem, že Měsיעec běře světlost od Slunce, a takéž běře i horkost; však když bude pln, tehdy jemu ostane studenost z země a z vody. To jest, ješto vídámy u Měsיעi.

Měsיעec když se proměňuje

Mladší vece: Co tomu dieš, že se Měsיעec proměňuje?

85 Mistr vece: Kdyžto Měsיעec bude dvě neděli stár, tehdy často přijde, kdyžto Slunce bude s jedné strany Země a Měsיעec s druhé, proto sobě překážita. Slunce má takú moc, že otejme světlost Měsיעeci.

Mladší vece: Co dieš o kometě hvězdě?

90 Mistr vece: Kometá, ta nikdy se nezjeví, jedno když se královstvie chce proměnití. A tu hvězdu znamenávají, že pustí od sebe paprsky; a ta hvězda neběží mezi jinými hvězdami. Praví nám písmo, že jest světlo, ješto jest buoh rozžehl v uoblacích.

Mladší vece: Kterak to přijde, že hvězdy vidímy létajíce?

95 Mistr vece: Pověděľ-liť sem, že jsú hvězdy většie než svět? Proto muožeš věděti, by jedna hvězda spadla, zabila by najméně puol světa. Přide, že tak bývá ticho často na zemi, a v oblacích tak veliké potkánie větruov, tehdy se povetrie smiešie v uoheň i střelí sebú doluov podlé hvězd.

Mladší vece: Kterak to přijde, že krúpy tepú létě, a zimě nic?

100 Mistr vece: Létě jest Slunce silno a zimě mdlo, i táhne létě vláhu k sobě, a jakž se povetrie ztrhne, to se smrzne, že budú krúpy; nebo Slunce jest nám létě blízko a zimě daleko.

1 mladší žák; otázka (aorist) otázal se – 2 mistr učitel; jako..., takéž jako..., stejně tak – 3 blíz blízko – 4 léto rok – 5 létě... zimě v létě... v zimě – 10 nám na bok bočně k nám; skóro brzy – 11 mine pod Zemí: tj. zmizí pod obzorem – 17-18 upřiemo, na boky sobě přímočaře, paralelně – 18 až by se porušilo až by došlo k poruše – 22 najvyšší moc největší vliv, tj. na život na Zemi (podle představ astrologických) – 24 od planet o planetách – 25 kolikoz... tolikež kolik... stejně tolik; v témdni v týdnu – 26 tě dvě... slúžita (duál) ty dvě slouží – 28 třidceli let: přesněji 29 a půl roku; protože Země obíhá kolem Slunce uvnitř oběžné dráhy Saturna, kryje se jeho doba oběhu jak podle názoru geocentrického, který je zde v Lucidáři, tak i podle dnešního heliocentrického – 29 Venus Venuše – 30 zviefednice večernice – 32 po Slunci za Sluncem – 32-33 kdyžto Venus... zviefednice: protože Venuše obíhá kolem Slunce uvnitř dráhy Země, neodchyluje se zdánlivě, tj. ve smyslu geocentrického názoru, od Slunce více než o 48° na východ nebo na západ, a proto může být patrná před východem i po západu Slunce – 34 ijeden žádný, nikdo – 36 před Sluncem... po Slunci před východem Slunce... po západu Slunce – 37 sedm let: zde jde o omyl: Merkur, obíhající kolem Slunce rovněž uvnitř dráhy Země, vykoná svůj oběh

za necelých 88 dní; do téhož postavení vzhledem k Zemi, což bylo z hlediska geocentrického názoru rozhodující pro stanovení doby jeho oběhu, se dostává za necelých 116 dní (omyl není možno vysvětlit ani záměnou s Marsem, který oběhne za neplně 2 roky); *mislři* učenci – 39 *Juno*: míněn Jupiter; *dvadacte let*: správně 11 let; o Jupiteru platí totéž, co bylo řečeno o Saturnu – 41 *jako vešken svēt*: tj. jako tehdy známý povrch Země – 45 *výsost* výška, tj. vzdálenost; *neb by bylo* neboť kdyby bylo – 46 *úzké malé*, drobné

47 o *přirození* o přirozené podstatě, povaze – 49 *že čtyř element* ze čtyř živlů (tj. ohně, vody, vzduchu, země), jež jsou podle učení řeckého filosofa Empedokla (5. stol. př. n. l.), tradovaného ve středověku podle Aristotela, základem veškeré hmoty; *znamenaj věz*, pamatuj – 53-54 *studeného přirození... horkého*: vlastnosti připisované vši hmotě; vyplývají ze vzájemného poměru základních živlů, resp. z převládání jednoho z nich – 54 *táhne na se* vztahuje na sebe, přijímá – 57 *otpoviedají rádi u prosbě* rádi odmítají prosby – 59 *ustavičnt u milosti* stálí v lásce – 60 *knihy pohanské*: míněna antická literatura – 62 *písmu* učené spisy – 63 *najlěp slušie* nejlépe se hodí – 70 *že se moře známává po Měsici* že se moře řídí podle Měsíce (tj. při přílivu a odlivu) – 72 *kak jak* – 73 *jal* pojal, vzal – 74 *jedno což vezme* jen tu, kterou přijme – 76 *otjímá* odmíná

84 *dvě neděli* (duál) dva týdny – 85 *překážila* (duál) překáží – 89 *se chce proměnití* má dojít ke změně – 92 *létajice* jak létají – 94 *přide* stane se – 95 *polkánie* srážka – 96 *se povetrie smiešie* vzduch se směšuje; *střelí sebu doluov* sletí dolů jako střela (tj. blesk) – 97 *tepú* bijí – 99 *se ztrhne* (m. *vztrhne*) prudce se zvedne; *se smrzne mrazem* se srazí

VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ SNÁŘ

Snář neboli *Kniehy snového vykládanie* je překlad snáře ve středověku hojně rozšířeného, jehož původní arabský text napsal Achmet ben Sirin († 728). Vavřinec (srov. o něm zde v 1. sv. na s. 396) ovšem překládal z latinského textu, který pořídil v druhé polovině 12. století Leo Tuscanus; z této předlohy pocházejí i slova, podle nichž se soudilo, že Vavřinec pořídil svůj překlad pro krále Václava IV. („usiloval jsem, abych našel panovateli svému...“). Vlastní prací Vavřincovou je úvod řešící otázku, má-li se věřit snům. Vavřinec se tak vlastně zabývá problémem soudobého vědeckého poznání a se zřetelem k stavu přírodovědných vědomostí své doby na otázku střízlivě odpovídá; je např. na správné cestě, hledá-li vztah některých snů k tělesnému stavu člověka. Vedle toho vyznívají tím podivněji staré orientální výklady snů.

Ve Snáři jde z valné části o svérázný překlad, který je pro nás důležitý zejména svým slovním bohatstvím. Knize se dostalo značnějšího rozšíření teprve v 16. století, když ji jazykově z dobového hlediska upravil a tiskem vydal Václav Hájek z Libočan.

Vybíráme ze Snáře úryvek z Vavřincovy samostatné předmluvy a dále ukázky výkladů různých snů; po středověkém zvyku mezi nimi náleží důležité místo snům o zvířatech, v nichž se uplatňovaly vžitě názory o povahách zvířat a alegorické výklady těchto povah vzhledem k člověku.